

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1999 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2000

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1999

VILNIUS 2000

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1999

VILNIUS 2000

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo Universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus Universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-33-0

© Lietuvos istorijos institutas, 2000

© Straipsnių autoriai, 2000

PUBLIKACIJOS

ALDONA P R A Š M A N T A I T Ė

ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS APIE ŽEMAIČIŲ VYSKUPĄ JUOZAPĄ ARNULFĄ GIEDRAITĮ

Juozapo Arnulfo Giedraičio vyskupavimo metais (1801–1838) senoji Žemaičių vyskupų rezidencija Alsėdžiuose atgijo. Skirtingai nuo savo pirmtako vyskupo Stepono Jono Giedraičio, didesnę metų dalį gyvendavusio Varšuvoje, Juozapas Arnulfas Giedraitis praktiškai ilgesniam laikui iš Žemaitijos nebuvo išvykęs. Nors konsistorija jam perėmus vyskupo pastoralą ir buvo perkelta į Varnius, tačiau vyskupas liko gyventi Alsėdžiuose.

Akivaizdu, kad Alsėdžiuose svarstyti vyskupijos valdymo reikalai, priiminėti sprendimai svarbiais ir kasdieniais reikalais. Į viename iš rūmų kieme buvusių flygelių įkurdintą vyskupo kanceliariją ėjo oficiali korespondencija ir asmeniniai vyskupui adresuoti laišškai, žinios apie vyskupijos parapijas. Iš čia siųsti vyskupijos ganytojo pasirašyti aplinkraščiai ir konkretūs nurodymai dekanams, kaip derėtų tvarkytis jiems priskirtose parapijose. Matyt, retas kuris vyskupijos dvasininkas, nekalbant jau apie kapitulos prelatus ir kanauninkus, nors kartą gyvenime šiuose rūmuose nebuvo lankęsis. Dažni svečiai buvo apylinkės dvarininkai, atvykdavo paviešėti plati vyskupo giminė. Nors Juozapas Arnulfas Giedraitis vargu ar galėjo nepotizmu prilygti tuo plačiai garsėjusiam savo pirmtakui Steponui Jonui Giedraičiui, tačiau taip pat nevengė paremti turėjusius Giedraičio pavardę, ypač artimesnės eilės giminaičius, o pastarieji tuo mielai naudojosi. Pasitaikydavo, kad giminaičių viešnagė Alsėdžiuose užsitęsdavo mėnesių mėnesius ar net metus.

Išlikusiuose Alsėdžius ir jų šeimininką XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais vienu ar kitu aspektu liečiančių amžininkų tekstuose, ypač laiškuose ir atsiminimuose, neretai vardai bei pavardės yra tik tarp eilučių, o kartais ir paprasčiausiai supainiotos. Dėl šios priežasties nėra įmanoma išsamiai atsakyti į klausimą, kiek ir kada vienokios ar kitokios pagalbos reikalingų rado ją tuometinio vyskupo rūmuose. Šiuo požiūriu publikuojamas atsiminimų fragmentas niekuo neišsiskiria iš jau žinomų: autorius, jaunystėje turėjęs progos kurį laiką gyventi vyskupo dvare, atmintyje išsaugojo pas vyskupą dažnai viešėju-

sių asmenų pavardes ir net atskirus jų biografijos fragmentus, tačiau pasakojimas laiko atžvilgiu nėra nuoseklus. Nors skirsnio pavadinimu *1812-ieji metai* ir nusakomos griežtos chronologinės ribos, bet autorius jų nesilaiko. Antai tarp autoriaus išvardytų vyskupo rūmuose dažnai viešėjusių asmenų minima Choiseul Gouffier šeima – senis grafas, jo pagyvenusi žmona ir jų sūnus, atvykdavęs taip pat su žmona. Tačiau Sofija Tyzenhauzaitė už grafo Oktavijaus ištekejė 1818 m., eidama dvidešimt aštuntus metus. Tad su savo vedusiu sūnumi lankytis vyskupo rezidencijoje ši magnatų pora galėjo nebent 1836–1837 m. (vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis mirė 1838 m. liepos mėnesį). Tačiau reikia pripažinti, kad būtent užsibrėžtų laiko rėmų nepaisymas autoriui padėjo vaizdžiai atkurti vyskupo rezidencijoje tvyrojusią atmosferą ir, išryškinant vieną kitą šios rezidencijos šeimininko būdo bruožą ar pomėgį, pateikti vertingų duomenų kultūrinės ir pastoracinės šio Žemaičių vyskupijos ganytojo veiklos analizei.

Lituanistinių tyrimų istorijai itin reikšmingas publikuojamo atsiminimų fragmento epizodas, kur autorius aprašo Giedraičio požiūrį į lietuvių kalbą. Akcentuodamas vyskupo domėjimąsi lietuvių kalba ir istorija, atsiminimų autorius tvirtina jį gerai lietuvių kalbą mokėjus ir cituoja vyskupo pateiktus lietuvių ir lotynų kalbų panašumo pavyzdžius. Pastaroji detalė yra svarus argumentas, kuris jeigu ir neleidžia visiškai atmesti, tai bent gerokai susilpnina abejojančių Žemaičių vyskupo, kaip „Naujojo Testamento“ vertėjo į lietuvių kalbą, kompetencija išsakytų versijų pagrįstumą. Taigi jau vien dėl šio epizodo publikuojamų atsiminimų fragmentas yra vertas dėmesio. Be to, tekstas turėtų būti pravartus tiriant bendresnes XIX a. pirmosios pusės to meto Lietuvos istorijos problemas, analizuojant Katalikų Bažnyčios įnašą į kultūrinį ir dvasinį gyvenimą.

Publikuojamas atsiminimų fragmentas kol kas yra ir vienintelis žinių apie šių atsiminimų autorių šaltinis. Akivaizdu, kad tai žmogus glaudžiais ryšiais – greičiausiai giminytės – susijęs su kunigaikščio generolo Romualdo Giedraičio šeima. Tokią prielaidą perša tiek pabrėžtinai palankus Romualdo Giedraičio ir tuomečio Žemaičių vyskupo santykių vertinimas, tiek rankraščio metrika – tekstas buvo Romualdo Giedraičio šeimos archyve¹. Mėginimai identifikuoti autorių remiantis iš pirmo žvilgsnio itin informatyvia fraze, jog autoriaus tėvai yra nuomoję vyskupo stalo valdas Girkalnyje ir Krakėse, nebuvo rezultatyvūs. Išlikusiuose to meto dokumentuose minėti dvarai aprašomi kaip vyskupo stalo valdos, neminint, jog jie buvo išnuomoti. Tai, kad publikuojamasis skirsnis įvardytas kaip „vienuoliktoji dalis“, leidžia manyti, jog būta ir pirmųjų dešimties, o ir vienuoliktoji neturėjo būti paskutinė. Neaišku, kokie motyvai skatino autorių imtis plunksnos, tačiau gali būti, kad vienas iš pagrindinių buvo noras palikti savo gyvenimo istoriją šeimai ar artimesniems giminaičiams, neturint ambicijų tekstą spausdinti.

¹ Jerzio Giedroyčo 1996 m. birželio 17 d. laiškas Mykolui Giedraičiui (Michał Giedroyć), *M. Giedraičio asmeninis archyvas*, Oksfordas. Prieš keletą metų Paryžiaus antikvaras Markas Franciszkowski įsigytoje B. Przegalińskio, buvusio Knygos bičiulių draugijos pirmininko, bibliotekoje rado ir Romualdo Giedraičio giminės archyvą, kurį dovanavo Jerzui Giedroyčiui. „Kultūros“ redaktorius šį archyvą savo ruožtu perdavė giminės istorija besidominčiam Mykolui Giedraičiui. Tarp perduotų dokumentų buvo ir publikuojamo rankraščio originalas. Labai ačiū M. Giedraičiui, maloniai sutikusiam leisti atsiminimų rankraštį publikuoti ir sudariusiam galimybę naudotis rankraščio originalu, nuo 1996 m. vidurio esančiu jo archyve.

Labiausiai tikėtina, kad atsiminimus autorius pradėjo rašyti – o tiksliau diktuoti – sulaukęs garbaus amžiaus. Kad rašyta ne paties autoriaus, rodytų visų pirma rašysena – rašyta prie rašto įgudusia, tvirta ranka, tuo tarpu skirsnio pavadinimas ir keletas intarpų tekste tos pačios spalvos rašalu jau kitu braižu anaipol ne jauno asmens. Bene labiausiai motyvuota versija būtų, kad užrašytą tekstą pats autorius perskaitė ir jau savo ranka kai ką sukonkretino ar papildė. Remiantis tekste esančiomis datomis ir asmenų pavardėmis, akivaizdu, jog tekstas buvo parašytas ne anksčiau kaip XIX a. 5-ojo dešimtmečio viduryje (autorius nurodo Konstantino Giedraičio ir Simono Giedraičio mirties metus – 1844) ir ne vėliau kaip 9-ojo dešimtmečio pradžioje (apie Romualdo Giedraičio dukras Kunegundą ir Liuciją rašoma kaip „tebegyvenančias garbias matronas“, taigi rašyta dar prieš Kunegundos mirtį 1883 m. viduryje). Šios detalės ir kai kurios rašto normos, kaip antai žodžio skaidymas skiemenimis keliant į kitą puslapį ir nerašymas kito puslapio pradžioje paskutinio žodžio ar frazės iš prieš tai einančio puslapio leidžia manyti, jog tekstas galėjo būti parašytas maždaug XIX a. 6–7-ajame dešimtmetyje. Kol kas be atsako lieka ir klausimas apie publikuojamo atsiminimų fragmento atsiradimo vietą. Remiantis tuo, kad rankraštis rastas vienoje iš asmeninių bibliotekų Paryžiuje, galima daryti prielaidą, jog atsiminimų autorius gyveno ten.

Publikuojamo atsiminimų rankraščio apimtis – 9 lapai. Puslapiai sunumeruoti rašant skaičių pieštuku viršutiniame dešiniajame puslapio kampe, dabartinio rankraščio savininko Mykolo Giedraičio. Atsiminimai rašyti rudu rašalu pramoninės gamybos lygaus popieriaus 21,2–22,5 × 33,5–35,5 cm dydžio pusiau perlenktuose, per vidurį baltu plonu siūlu trimis dygsniais susiūtuose lapuose, taip sudarant *in octavo* formato 24 p. sąsiuvinį. Rašyta abiejose lapo pusėse, paliekant 2,5–3 cm paraštes puslapio kairėje. Tekstas baigiasi 9 p. viduryje, 9v tuščias, paskutiniai trys lapai nukirpti. Pirmojo puslapio viršuje Mykolo Giedraičio ranka pieštuku įrašyta: „added later by same hand? (also corr^{ns} in text)“ [papildyta vėliau ta pačia ranka? (taip pat pataisymai tekste)]. 9-ajame lape, po teksto taip pat Mykolo Giedraičio įrašas: „Written after 1844 (date of death of Bp. Simon)“ [rašyta po 1844 (vysk. Simono mirties data)].

Archeografiškai apdorojant tekstą, moderninta didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba, žodžių rašymas kartu ar atskirai bei skyryba. Tekste įvairuojanti žodžio „Žemaitija“ rašyba vienodinta, paliekant formą „Žmujdz“ (tekste vartojama ir „Žmujdz“ arba „Zmujdz“). Palikta ir raidė „j“ lenkiškoje pavardės „Giedraitis“ formoje vietoj įprastos „y“ – „Giedroyć“, nors, matyt, tik teksto analizė kalbos istorijos aspektu galėtų atsakyti į klausimą, ar raidės „j“ ir „z“ gali būti kriterijumi aiškinantis rankraščio atsiradimo vietą. Tuo pačiu tikslu, t. y. tikintis, jog tai galėtų padėti nustatyti rankraščio atsiradimo vietą ir sukonkretinti parašymo datą, paliktos tarmybės bei anachronizmai, kaip antai „coby“, „poczem“, ir pan. Tekste įvairuojanti žodžio „kunigaikštis“ rašyba („xiąže“, „ksiąže“) vienodinta, šių žodžių trumpiniai rašyti visu žodžiu. Puslapių numeracija įterpiama į tekstą laužtiniuose skliaustuose po puslapio pabaigą žyminčių dviejų statmenų brūkšnių ||. Laužtiniuose skliaustuose žymimi rekonstruoti žodžiai ar jų dalys. Nerekonstruotos teksto vietos (apatinis kairysis pirmojo lapo kampas nuplėštas) žymimos daugtaškiu.

^aRozdział jedenasty. Rok 1811–12-ty^a

Rok 1811 pamiętny był niezwykleimi zjawiskami, jakby przepowiednią wielkiej katastrofy najazdu sił zbrojnych całej Europy na terytorium naszych prowincji, w roku następnym wybuchłej; nie przerwana do późnej jesieni choćby na jedną dobę jaskrawą zawsze pogodą; słońcem pałającym jakimś niezwykleim blaskiem, jakby spada[jąc] coraz bliżej ku ziemi zagła...^b W roku następnym uro || [1v] dzajność przeszła wszelkie oczekiwania. Zboża wykłosowane i już osypane kwieciami^c po skoszeniu na karm dla koni armii Napoleona^c jeszcze wydały plon, nakład przynajmniej nasienia w niejakej części powracający.

Smutna naszych interesów tyłżyskich konkluzja przerzuciła moich rodziców w głąb byłego Księstwa Żmujdzkiego, gdzie objęli tak tam nazywaną dzierżawę dziesiątego grosza Giertokol^d a potem^d Kroki, majątki wchodzące w skład uposażenia żmujdzkiej diecezji, położone: pierwszy w powiecie szawelskim, drugi rosieńskim. Uposażenie to było najbogatszem w całej dawnej Polsce...^e biskupstwie wileńskim... to aż do czasu regulacji... wyznań w cesarstwie... duchowieństwo rzymsko [katolickie] przeszło na kompetencję... ziemskie pod zarząd... W epoce mojego opowia[dan]ia... jeszcze ono w całej swej... Majątki tego uposażenia...^e || [2] się z małemi przerwami od Bałtyku o mil parę od Memla położonego na pograniczu w Prusach i niewiele dalszej słynącej kąpielami morskimi i połowem bursztynu Poługi, aż do Niemna, w przebiegu jego około Kowna. Stolicą diecezjalną biskupa jako zwierzchnika^f licznie tam wówczas rozłożonej hierarchii kapłańskiej, wraz z katedrą, kapitułą i konsystorzem była miasteczko Wornie, ale rezydencją mieszkalną żmujdzkich diecezjalnych biskupów, których pastorat przechodził od lat dawnych jakby dziedzicznie z ręki do ręki starożytnego rodu książąt Giedrojciów, były dobra ziemskie w powiecie telszeskim Olsiady. W nich to się mieścił pałac biskupi, urządzony z całym wymagalnym dla bogatej rezydencji komfortem, i obszerne zabudowania, przeznaczone na lokację biskupiego dworu i centralnej ad || [2v] ministracji dóbr ziemskich, sprawowanej po większej części przez osoby duchowne.

W porze mojego dzieciństwa i lat pierwszych młodości zasiadał na stolicy biskupiej książę Józef Giedrojć, po którym niezatarte w pamięci i sercu przechowuję wspomnienia. Był to mąż głębokiej nauki, i nie samej tylko teologicznej. Postać jego w całodziennych życia momentach nie opuszczała nigdy jakiegoś dusznego^g namaszczenia, nie bez pewnej jednak światowej ośmielającej swobody, którą umiał pogodzić w okazjach często powtarzających się zjazdów licznego i zamożnego sąsiedztwa, z powagą swojego stanu, wzbudzającą świętobliwe uszanowanie.

^{a-a} rašyta kitu braižu tos pačios spalvos rašalu.

^b nuplėštas kairysis lapo kampas (9, 5 eilutės, apie 90–100 ženklų. Puslapiu dešinėje likusiamė tekste v yrauja atskirų žodžių skiemenys, pagal kuriuos prasmę turinčių sąvokų rekonstrukcija nėra įmanoma).

^{c-c} rašyta kita ranka tos pačios spalvos rašalu.

^{d-d} rašyta kita ranka tos pačios spalvos rašalu.

^{e-e} trūksta dalies teksto apatiniamė dešiniajame puslapiu kampe. Įskaitomi atskiri žodžiai ir žodžių junginiai kairiojoje puslapiu dalyje.

^f tekste „zwierzchnika“.

^g taisyta pieštuku į „duchowego“ kitu braižu.

Położenie tych tak na pozór sprzecznych z sobą przymiotów, odbijało się w całym jego otoczeniu – rodzinnym, ||[3] służbowym i towarzyskim. Z zamieszkałych po trzech właściwych Żmudzi – szawelskim, rosieńskim i telszeskim – powiatach gałęzi rodu książąt Giedrojców, zawsze ktoś zamieszkiwał na dworze księcia pasterza. Ostatnim był książę Hipolit Giedrojc. Lecz najbliższym jego serca był dom księcia Romualda, generała, który nie na jednym polu rycerskiej chwały chlubnemi czoło swoje przyzdobił wawrzyny, a życie zakończył w roku 1824 w Warszawie, jako generał dywizji b[yłego] wojska polskiego.

Syn księcia Romualda książę Józef Giedrojc, wyższy oficer sztabowy cesarza Napoleona I, był jedynym Polakiem w otoczeniu militarnym cesarza, który dotrwał do ostatnich momentów kolosalnej tego olbrzymu ruiny, walcząc przy jego boku pod Ligny sous Fleur[us], gdzie za odznaczenie się w boju postąpił na ||[3v] generała, i nazajutrz pod tak fatalnym dla wielkiego dramatu Napoleńskiego Waterloo. Ta jednak zasługa wierności i chwały nie została potwierdzoną i retrirowem dożywociem wynadgradzoną jak po rewolucji lipcowej we Francji.

Dalsze potomstwo księcia Romualda składało się jeszcze z jednego syna młodzieńczego wówczas księcia Konstantego, który zmarł w roku 1844^h w Warszawie na wyższych szczeblach urzędowania i dwóch panienek Kunegundy i Łucji, żyjących dotąd matron poważnych. Ostatnia, wdowa po generale dyżurnym b[yłego] wojska polskiego Rautenstraucha, pełnem wdzięku kwiecistym i obrazem piórem nie jedną w literaturze naszej położyła zasługę.

Rodzina ta, osiadła w swych do ||[4] brach dziedzicznych Bobcinie, położonych w powiecie kowieńskim, parę razy do roku gościła przez czas pewien w domu księcia biskupa, i wszystko tam w ten czas przyoblekało się w szatę familijnej uroczystości. Tak w tem jednak zdarzeniu, jak i podczas odwiedzin bliższego sąsiedztwa, książę biskup w niczem nie zmieniał raz na zawsze powziętego zwyczaju i nawyknień codziennego sposobu życia. Ciszy jego apartamentu, przedzielonego kaplicą od gościnnych pokoi, żadna w stale oznaczonych godzinach nie przerywała dystrakcja, choć w pokojach gościnnych nie raz huczno rozlegała się wrzawa ożywionej zabawy, nie objawiającej żadnego odcienia duchownego ascetyzmu, któremu dom ten był poświęcony.

Spoczynek księcia biskupa w żadnej porze roku nieprzeciągał się jak do godziny piątej, po której krótką odmówiwszy na klęczniku modlitwę, i wysłuchawszy przełożeń swego kapelana i spowiednika księdza Juszkiewicza, odprawiał mszę pasterską w kaplicy i dawał posłuchania licznym delegatom z zarządu diecezji, na tę godzinę oczekującym. Skromny posiłek poranny poprzedzał otwarcie przez kamerdynera podwoji, co było hasłem przystępu do osoby biskupa, zwykle o tej godzinie przebiegającego frankfurcką po francuzku redagowaną gazetkę dla gości, na których rzadko kiedy zbywało, przybywających z porannem pozdrowieniem, na które pasterskim odpowiadał błogosławieństwem. Poczem już apartament jego aż do godziny obiadu, zastawianego

^h pieštuku ištaisyta iš 1841.

dla gości w pokojach gościnnych, w pełni światową przybierał barwę. Towarzyska swoboda nie doznawała żadnego ścieśnienia. Najczęstszymi gośćmi bywali: Choiseul Gouffier, starzec również ze swą również podeszłą małżonką, z domu Tyzenhauzówną, ||[5] wnuk słynnego z czasów Ludwika XV ministra i dziedzic obszernych włości, jakimi cesarz Paweł obdarzał chroniących się pod jego berło przed burzą rewolucji wysokiej arystokracji francuskiej^k wychodźców. Towarzyszył im nie raz syn^l tej pary magnackiej, dziedzic dóbr Szalina przeciętych^m ⁿPruską Rosyjskąⁿ granicą, wraz ze swą młodziutką rzadkiej piękności z Niesiołowskich małżonką, która w parę lat potem namiętność swą do konnej jazdy tragicznym przypłaciła zgonem w Karlzbadzie. Tam zapraszany niejednokrotnie, wiele dziś miłych pamiątek przywiązuję do tej nadobnej pary.

Z bliższego sąsiedztwa najczęstszymi gośćmi bywali: marszałek Frejendt, z córką wdową po zmarłym wówczas niedawno właścicielu obszernych włości, którego wybryki swawoli i szału z trudną do uwierzenia opowia ||[5v] dano monstrualnością; dom Gadonów, Jankowskich, Łabanowskich, Szemiothów, Zaleskich i wielu innych z licznego tamecznego obywatelstwa.

Ksiązę biskup nieodstępnym^o był w regułach dyscyplinarnej karnośći względem podwładnego mu diecezji swej duchowieństwa i nader wybrednym w uprawnianiu kandydatury choćby już kollacsonowanych duchownych na probostwa, po większej części w zamożne dobra ziemskie uposażone, bo chciał i wymagał aby widoki wygód życia i światowej mamony nie odrywały parafialnego pasterza od powinności świątobliwego powołania, którym wszystkie doczesne dobra był obowiązany poświęcać. Nade wszystko karciał surowo wyzyskiwanie prostaczey ||[6] łatwowierności ludu przez zmyślanie cudownych objawień, tłumy ludności wabione w widokach ekonomicznych przyciągających, i nie raz podobne zdemaskował i ukarał podejście. Za warunek też nieuchronny dopuszczenia kandydata do probostwa, a nawet i do wikariatu poczytywał znajomość języka żmudzkiego, który sam posiadał gruntownie i do przedstawiających się księży tym jedynie przemawiał językiem, bo chciał i wymagał aby ambona i konfesjonał, te dwie główne budowey moralnej dla ludu podwaliny, swojskim dlań i przystępnem jego umysłowem pojęciom przysługiwały narzeczem.

Stosunek moich rodziców z osobą biskupa i jego dworem był koniecznością spowodowaną przez dzierzawę jednego z jego ||[6v] majątków. Sam jednak już po opuszczeniu uniwersytetu cały rok blisko przebyłem w jego domu, zatrzymywany z uprzejmą gościnnością. Sprowadził mię zaś do Olsiad zgon stryja tamże zamieszkałego. Zwyczajnie przywoływał mnie ksiązę do siebie na parę godzin wieczornego wytchnienia, które wraz

ⁱ išbraukta.

^j įterpta kitu braižu tos pačios spalvos rašalu.

^k įterpta kitu braižu tos pačios spalvos rašalu.

^l įterpta kitu braižu tos pačios spalvos rašalu.

^m viršuje pieštuku kitu braižu „przeciętych“.

ⁿ viršuje pieštuku Mykolo Giedraičio ranka „Pruska–Rosyjską“.

^o taisyta kitu braižu tos pačios spalvos rašalu į „nieustępnym“.

z księciem Hipolitem spędzaliśmy się w towarzystwie czcigodnego starca na poufnej i nadzwyczaj zajmującej pogadance, bo lubił nam opowiadać dzieje swej młodości współczesne, a władał słowem z urokiem i wdziękiem, nieledwie poetyczną przyozdobiając je barwą. Lubił też czasem rozwozić się nad domysłami swemi o pierwotnem pochodzeniu żmujdzkiego ludu, twierdząc, że legendowa tradycja osiadłej || [7] ponad Bałtykiem rzymskiej drużyny Palemona, jakkolwiek w przedhistorycznej biorąca początek^p epoce miała jednak za sobą wiele prawdopodobieństw. Domniemania zaś te wspierała cytacją wielu wyrażeń żmujdzkiego ludowego narzecza, widocznie z łacińskiego powziętych języka, z którego naleciałości w te okolice nigdy historycznie nie dałyby się inaczej^r wytłumaczyć. Jedno z nich pozostało w mojej pamięci, choć nie wiem, czy je poprawnie potrafię tu przytoczyć. Żmujdzin zachętę do pracy około roli wyraża słowami: ^{s-s}“Traukite wirej jugau^s”, co znaczy: ciągnijcie jarzmo chłopcy, a co tak blisko odpowiada swem brzmieniem łacińskiemu: ^{t-t}“Trahite vires jugum^t”.

Ośmielony pobłażliwą śmia || [7v] łością z jaką ksiązę skłaniał ucho na wszystko, co w moich poglądach mniemałem być prawdą, niezachwianą w materii ostatecznych przeznaczeń człowieka, raz wynurzyłem to przekonanie, że drogi postępu społecznego człowieka nie mają ustalonej przewodniej idei i zależne są od przypadkowych okoliczności, które im również przypadkowy nadają kierunek, wyczerpujący jego moralne zasoby, aż do zepchnięcia wszystkich jego dążeń i zdobytego postępu wstecz do pierwotnych niemowlęcych początków, co mi się zdawały potwierdzać fakta tylu zaginionych w starożytności cywilizacji, po których mgliste tylko jakieś nam się dostały zabytki.

Niezwykły był ksiązę przerywać choćby najbardziej sofistycznych || [8] moich elukubracji. Z niejednej tylko zmarszeczkii na czole dostrzegałem jak był z nich niezadowolonym.

W końcu odpowiadał mi: w błędzie jesteś mój chłopcze. Jeżeli świat i szkoła życia twoich pojęć i uczuć serca z prawej drogi nie zepchną, przekonasz się, że nic tu na tym świecie nie dzieje [się], coby było sprzecznem z nakreśloną raz na zawsze drogą najwyższych dla człowieka przeznaczeń. Pierwotne cywilizacje budowały podwaliny dla tej, która nigdy nie zgaśnie, bo jej węgielnym kamieniem jest Słowo objawienia Bożego, a jest to Słowo prawdą przedwieczną, nieśmiertelną skojarzoną z tem wszystkim, co Bóg w swem miłosierdziu i nie zbadanych zamiarach dla człowieka przeznaczył. Przepadły cywilizacje, których podstawą był fałsz i nieznanomość Najwyższej Opatrzności, która toruje || [8v] dla człowieka drogi postępu wprawdzie zawile i mozolną pracą ducha oświetlające się, ale po koniec wieków nie dopuszczające kroku wstecznego.

Czyż ci się zdaje że naród, który ocalił prawdą Bożą od bisurmańskiej zagłady, a w sercu nie zatracił przykłady bohaterkich swych przodków, ma już w przepaści wieków utonąć, dlatego że zgrzeszył? – a któż z nas bez grzechu! – dodawał zęgnając się – i oczyszcza się teraz pokutą. Tak już nie jest, mój chłopcze, i nie będzie nigdy przez wieki,

^p iterpta kitu braižu tos pačios spalvos rašalu „początek“.

^r iterpta kitu braižu tos pačios spalvos rašalu „inaczej“.

^{s-s} pabraukta.

^{t-t} pabraukta.

odkąd Bóg się nad nami zmiłował, i choć karci nas po ojcowsku, ducha swą prawdą oświeconego nie zgładzi.

Na tem mniej więcej gruncie ksiązę nie jedną mi jeszcze udzielił przestroęę. Potem zadzwonił na kamerdynera, który ustawiał stolik, || [9] i przegrywaliśmy parę pul w mariasza, a potem żegnaliśmy go ucałowaniem ręki i życzeniem spokojnej nocy.

Koadiutorem księcia Józefa był ksiązę Szymon Giedroję, biskup in partibus infidelium, który zasiadł na stolicy diecezjalnej po zgonie pierwszego, i ostatnim był na niej z rodu ksiąząt Giedrojiów.

Vertimas

Vienuoliktas skyrius. 1811–12-ieji metai

1811 metai atmintini neįprastais reiškinais, tarsi išpranašavusiais kitais metais kilsiančią didžiulę katastrofą, kada visos Europos ginkluotosios pajėgos lavina užplūdo mūsų provincijos teritorijas; iki pat vėlyvo rudens kasdien giedru oru, kaitinančia kažkokiu neįprastu spindesiu saule, tarsi kristų kuo arčiau žemės... Kitais metais derlius pranoko visus lūkesčius. Jau žiedais nusėti išplaukę javai, nupjauti Napoleono armijos arklių pašarui, vėl užderėjo bent iš dalies sugražindami išlaidas sėklai.

Liūdna mūsų interesų Tilžėje baigtis mano tėvus nubloškė į buvusios Žemaičių kunigaikštystės gilumą, kur vadinamąja dešimtinės teise išsinuomojo Girkalnio, o vėliau Krakų dvarus, priklausančius Žemaičių vyskupijai. Pirmasis buvo Šiaulių, antrasis – Raseinių apskrityje.

[Žemaičių vyskupijos] valdos buvo vienos iš turtingiausių visoje senojoje Lenkijoje... Šios turtingos valdos [driekėsi] su nedideliais pertrūkiais nuo Baltijos porą mylių nuo pasienyje, Prūsijoje, esančios Klaipėdos ir šiek tiek už jūros maudynėmis ir gintaro ištekliais garsėjančios Palangos, iki pat Nemuno palei Kauną. Diecezinė vyskupo, tuomet gausios kunigų hierarchijos vadovo, sostinė kartu su katedra, kapitula ir konsistorija buvo Varnių miestelis. Tačiau Žemaičių vyskupijos vyskupų, kurių pastoralas nuo senų laikų tarsi paveldimas ėjo iš rankų į rankas senojoje kunigaikščių Giedraičių giminėje, gyvenamoji rezidencija buvo žemės valdos Telšių apskrityje, Alsėdžiuose. Čia buvo vyskupų rūmai, įrengti su turtingai rezidencijai būdinga prabanga, erdvūs pastatai, skirti vyskupo dvarui ir centrinei žemės valdų administracijai, kurios daugumą sudarė dvasininkai.

Mano vaikystės laikais ir pirmaisiais jaunystės metais vyskupų sostinėje rezidavo kunigaikštis Juozapas Giedraitis, apie kurį neišblėstančius prisiminimus saugau atmintyje ir širdyje. Tai buvo puikaus išsilavinimo – ir ne tik teologinio – vyras. Jo asmenybė kasdienio gyvenimo momentais niekad neprarado ypatingo dvasinio patepimo [ženklų], nepaisant tam tikros pasaulietinės padrašinančios laisvės, kurią sugebėjo turtingų kaimynų dažnų vizitų metu derinti su savo dievobaimingą pagarbą keliančio luomo rimtimi.

Šių iš pirmo žvilgsnio tarpusavy prieštaringų dalykų darna buvo pastebima visoje jo aplinkoje – šeimyninėje, tarnybinėje ir bičiuliškoje. Iš trijose tikrosios Žemaitijos apskrityse – Šiaulių, Raseinių ir Telšių – išsibarsčiusios kunigaikščių Giedraičių giminės

visada kažkas gyvendavo kunigaikščio ganytojo dvare. Paskutinis buvo kunigaikštis Ipolitas Giedraitis. Tačiau artimiausi jo širdžiai buvo namai kunigaikščio Romualdo¹, generolo, kuris ne viename [kovos] lauke garbingais riterio šlovės vaisiais papuošė savo krūtinę, o gyvenimą baigė 1824 m. Varšuvoje kaip buvusios lenkų armijos divizijos generolas.

Kunigaikščio Romualdo sūnus kunigaikštis Juozapas Giedraitis, vyriausiasis imperatoriaus Napoleono I štabo karininkas, buvo vienintelis lenkas imperatoriaus karinėje aplinkoje, ištvėręs iki paskutinių kolosalaus žlugimo akimirky, kaudamasis šalia Ligny sous Fleurus, kur už pasižymėjimą mūšyje paaukštintas generolu, taip pat [buvo greta] rytojaus dieną vykstant lemtingai didžiajai Napoleono dramai prie Vaterlo. Tačiau ta ištikimybės ir garbės paslauga nebuvo patvirtinta ir įvertinta pensija, kaip po liepos revoliucijos Prancūzijoje.

Tarp kunigaikščio Romualdo palikuonių buvo dar vienas sūnus, tuomet dar visai jaunutis kunigaikštis Konstantinas, kuris mirė 1844 m. Varšuvoje tarnaudamas aukščiausiosiose valdžios viršūnėse, ir dviejų panelių: Kunegundos² ir Liucijos³, iki šiol tebegyvenančių garbių matronų. Pastaroji, buvusios Lenkijos armijos atsargos generolo Rautenstraucho našlė, nepaprasto žavesio kupinaiš vaizdingais rašiniiais įnešė nemenką indėlį į mūsų literatūrą.

Ta šeima, įsikūrusi savo paveldėtose valdose Babtuoše⁴, esančiuose Kauno apskrityje, porą kartų per metus [atvykdavo] kuriam laikui paviešėti į kunigaikščio vyskupo namus. Ir viskas ten tuomet apsisiausdavo šeimyninių iškilmių skraiste. Tiek tuo atveju, tiek artimiausių kaimynų vizitų metu kunigaikštis vyskupas nekeisdavo kartą visam laikui prisiimtų papročių ir kasdienio gyvenimo įpročių. Jo apartamentų, atskirtų koplyčia nuo svečių kambarių, ramybės nustatytomis valandomis joks pasilinksminimas nesudrumsdavo. Nors svečių kambariuose ne kartą sklisdavo triukšmingas įsilinksminusios draugijos pokalbis, jis nemesdavo jokio šešėlio dvasinei askezei, kuriai šie namai buvo skirti.

Kunigaikščio vyskupo poilsis jokiu metų laiku netrukdavo ilgiau kaip iki penktos, kada sukalbėjęs klauptoje trumpą maldą ir išklausęs savo kapeliono ir nuodėmklausio kunigo Juškevičiaus pranešimų aukodavo ganytojišką mišių auką koplyčioje ir duodavo nurodymus dėl vyskupijos valdymo gausiems delegatams, laukiantiems tos valandos. Prieš kuklią rytinę užkandą kamerdineris atverdavo duris, kas reiškė ženklą prisiartinti

¹ Giedroyć Romuald Tadeusz, Giedraitis Romualdas Tadas (1750–1824), generolas nuo 1792, Baro konfederatas, Tado Kosciuškos sukilimo dalyvis.

² Białopiotrowiczowa Kunegunda z Giedroyciów (1793–1883) ilgą laiką gyveno Prancūzijoje, yra parašiusi ir paskelbusi atsiminimus apie 1830–1831 metus. Žr. biografinę apybraižą: Kunegunda z księżąt Giedroyciów Białopiotrowiczowa (Wspomnienie rodzinne) przez Łucyą z księżąt Giedroyciów Rautenstrauchową, *Kłósy*, 1884, t. XXXVIII, nr 970–974.

³ Rautenstrauchowa Łucja z Giedroyciów (1798–1886), išauklėta Napoleono I dvare, studijas baigė Prancūzijoje, viena iš žinomesnių savo meto rašytojų, rašiusių lenkų kalba.

⁴ Lenkijos biografiniame žodyne išspausdintoje Romualdo Giedraičio biogramoje nurodoma, jog šeimos valdos Babtai „Bobcin“ buvo Breslaujos paviete. Žr.: Henryk M o ś c i c k i, Giedroyć Romuald Tadeusz, *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków, 1948–1950, t. VII, p. 432–433.

prie vyskupo, paprastai tą valandą sklaidančio prancūziškai leidžiamą Frankfurto laikraštelį svečiams, o jų, atvykusių su rytmetiniu pasveikinimu, į kurį atsakydavo ganytojišku palaiminimu, retai kada stokodavo. Po to jo kambariuose iki pat pietų, patiekiamų svečiams, įsivyraudavo visiškai pasaulietiška atmosfera. Bičiuliška laisvė buvo visai nevaržoma. Dažniausi svečiai buvo: senis Choiseul Gouffier⁵ su savo taip pat pagyvenusia žmona, buvusia Tyzenhauzaitė⁶, kadaise garsaus Liudviko XV ministro anūkas ir plačių žemių paveldėtojas, kuriomis imperatorius Pavelas apdovanojo po jo skeptru nuo revoliucijos audros besislepiančius aukštosios prancūzų aristokratijos emigrantus⁷. Neretai juos lydėjo šios magnatų poros sūnus, Šalino valdų abipus Prūsijos–Rusijos sienos paveldėtojas, kartu su savo jaunate reto grožio žmona iš Niesiołowskių, kuri po poros metų Karlsbade už savo jodinėjimo aistrą sumokėjo gyvybę. Tėn ne kartą kviečiamas, šiandien saugau daug mielų prisiminimų apie šią puikią porą.

Iš artimiausių kaimynų dažni svečiai buvo: maršalas Frejendtas su dukterimi našle po neseniai mirusio plačių valdų savininko, kurio savivalės proveržiai ir siautėjimai su vargiai tikėtinais baisumais pasakoti, [taip pat] Gadonų, Jankovskių, Labanovskių, Šemiotų, Zaleskių šeimos ir daugelis kitų iš gausių tenykščių piliečių.

Kunigaikštis vyskupas dėl griežtų drausmės taisyklių sau pavaldžios vyskupijos dvasininkijos atžvilgiu buvo neperkalbamas ir labai priekabus įteisinant kandidatūras – nors jau iš beneficijas turinčių dvasininkų – daugiausia į klebonijas, turtingesnėmis žemės valdomis aprūpintomis, nes norėjo ir reikalavo, kad gyvenimo patogumų ir pasaulietinės mamonos vaizdai neatitrauktų parapijos ganytojo nuo pareigų švento pašaukimo, kuriam visas žemiškas gėrybes privalėjo paaukoti. Pirmiausia griežtai baudė piktnaudžiavimą prasčiokišku liaudies patiklumu, išgalvojant stebuklingus apreiškimus, patrauklius ūkinius vaizdus, viliojančius minias žmonių, ir neretai panašias [apgavystes] atskleidė ir nubaudė. Būtina kandidatui į klebonus ir netgi vikarus sąlygą kėlė mokėti žemaičių kalbą, kurią pats puikiai mokėjo ir su atvykusiais kunigais tik ta kalba kalbėjo, nes norėjo ir reikalavo, jog sakykla ir klausykla – šie du pagrindiniai liaudies moralinio ugdymo ramsčiai – naudotųsi sava tarme ir jai suprantamomis sąvokomis.

Mano tėvų santykius su vyskupo asmeniu ir jo dvaru sąlygojo vieno iš jo dvarų nuoma. Pats taip pat jau palikęs universitetą, beveik metus išbuva jo namuose, priimtas su maloniu vaišingumu. Atvedė mane į Alsėdžius ten gyvenusio tėvo brolio mirtis. Paprastai kviesdavosi mane kunigaikštis pas save poros valandų vakarinio atokvėpio, kurį kartu su kunigaikščiu Ipolitu praleisdavome garbaus senolio draugijoje konfidencialiai ir ypač

⁵ Choiseul Gouffier hr. Oktawiusz, grafas Oktavijus. Mirė Paryžiuje 1840 m. Žr.: Gabrjela z Güntherów Puzynyna, *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, Wilno, [1928], p. 308.

⁶ Choiseul Gouffier Sofija Tyzenhauzaitė (1790–1878), rašytoja, rašė prancūzų kalba. 1818 m. ištekojo už grafo Oktavijaus Choiseul Gouffier. Po vyro mirties drauge su sūnumi Aleksandru gyveno Plateliuose.

⁷ Choiseul Gouffier Marijonas Gabrieliūs Florentas Augustas (1752–1817), prancūzų diplomatas, archeologas, laimėjęs revoliucijai buvo apkaltintas išdavyste ir išvažiavo į Rusiją. Caras Pavelas I apdovanojo jį Platelių seniūnija. Tai Oktavijaus Choiseul Gouffier, už kurio buvo ištekęsi Sofija Tyzenhauzaitė, tėvas.

patraukliai kalbėdamiesi, nes mėgo mums pasakoti apie savo jaunystės laikus, o žodį valdė žaviai ir maloniai, neretai papuošdamas poetinėmis spalvomis. Mėgo taip pat kartais pasvarstyti apie žemaičių liaudies kilmę, tvirtindamas, jog legendinė tradicija [apie] prie Baltijos įsikūrusį romėnišką Palemono būrį, nors ištakomis siekia priešistorinę epochą, labai panaši į teisybę. Šiuos išvedžiojimus paremdavo cituodamas daugybę žemaičių liaudiškos tarmės posakių, matyt, iš lotynų kalbos paimtų, kurių buvimo šiose apylinkėse niekada istoriškai kitaip neišėtų paaiškinti. Vienas jų įstrigo man į atmintį, nors nežinau, ar sugebėsiu jį taisyklingai čia pateikti: žemaitis raginimą imtis arimo darbų išreiškia žodžiais *traukite wirej jugau*, kas reiškia: traukite jungą vyrai, kas savo skambesiu atitinka lotynišką *trahite vires jugum*.

Apimtas padrašančio atlaidumo, su kuriuo kunigaikštis įdėmiai išklausydavo viso to, kas, mano įsitikinimu, buvo nekintama tiesa galutinės žmogaus paskirties klausimu, kartą atvirai išdėščiau nuomonę, kad visuomeninio žmogaus pažangos keliai neturi nustatytos pagrindinės idėjos ir priklauso nuo atsitiktinių aplinkybių, kurios jiems taip pat suteikia atsitiktinę kryptį. Tai išsekina žmogaus moralės sankaupas tiek, kad sunyksta visi jo troškimai ir pasiekta pažanga, jis vėl tampa kūdikiu, ką, mano nuomone, patvirtina faktai apie daugybę senovėje išnykusių civilizacijų, palikusią mums įvairius miglotus senovės paminklus.

Kunigaikštis nebuvo pratęs pertraukti nors ir labai sofistinių mano samprotavimų. Tiktai iš ne vienos raukšlės kaktoje galima buvo suprasti, kaip jais nepatenkintas. Galiausiai man atsakė:

– Klysti, mano jaunikaiti. Jeigu pasaulis ir gyvenimo mokykla tavo supratimo ir širdies jausmų iš teisingo kelio neišstums, įsitikinsi, jog niekas šitam pasaulyje nevyksta, kas prieštarautų kartą visiems laikams nubrėžtam aukščiausiam žmogaus pašaukimui. Pirmykštės civilizacijos dėjo pamatus tai, kuri niekada neišnyks, nes jos kertinis akmuo yra Dieviškojo Apreiškimo Žodis, o tas Žodis amžinąja, nemirtinga tiesa susietas su tuo visu, ką Dievas savo mielaširdyste ir nežinomais tikslais žmogui paskyrė. Pranyko civilizacijos, kurių pagrindas buvo klasta ir nepažinimas Aukščiausios globos, tiesiančios žmogui tobulėjimo kelius, tiesa apgobtus ir alinančiu dvasios darbu apšviečiamus, bet amžių pabaigoje neleidžiančios žengti atgal.

Ar tau atrodo, kad tauta, kuri apgynė Dievo tiesą nuo pražūtingo netikėjimo, o širdyje neužmiršo savo protėvių didvyriškumo, turi amžių bedugnėje paskęsti todėl, kad nusidėjo? O kuris iš mūsų be nuodėmės! – pridūrė žegnodamasis – ir dabar apsišvarina atgailaudamas. Taip nėra, mano jaunikaiti, ir nebus niekada per amžius, nuo to laiko, kai Dievas mūsų susimylėjo ir nors tėviškai mus baudžia, sielos, savo tiesa nušviestos, nepražudys.

Maždaug tokiais žodžiais kunigaikštis mane ne kartą įspėjo. Po to paskambindavo kamerdineriui, šis pastatydavo staliuką, ir mes sulošdavome porą marijošiaus⁸ partijų, po to atsiveikindavome pabučiuodami ranką ir linkėdami ramios nakties.

Kunigaikščio Juozapo koadjutorius buvo kunigaikštis Simonas Giedraitis, vyskupas *in partibus infidelium*, kuris įsikūrė vyskupijos sostinėje po jo mirties ir buvo paskutinis iš kunigaikščių Giedraičių giminės.

⁸ Populiarus to meto lošimas kortomis.